

Jonathan Joseph

A reziliencia mint beágyazott neoliberalizmus

A kormányzatiság egy megközelítése

Bevezetés

Jelen tanulmányban amellet kívánok érvelni, hogy a politikai irodalomban a reziliencia fogalmával kapcsolatos lelkesedés tulajdonképpen abból táplálkozik, hogy az kiválóan beleilleszkedik a neoliberális diskurzusba. Ez nem jelenti, hogy a reziliencia gondolata leegyszerűsíthető lenne a neoliberális politikára és kormányzásra, mégis kiválóan igazodik ahhoz, amit ezek mondani és tenni próbálnak. Ha egy gyors pillantást vetünk a fogalom eredetére, látni fogjuk, hogy vannak olyan ontológiai irányultságai, amelyek alkalmassá teszik arra, hogy összeilleszthető legyen a neoliberális kormányzással. Miután ezeket a filozófiai aspektusokat röviden számba vettem, a rezilienciának a kormányzáshoz fűződő viszonyát a kormányzatiság¹ fogalma révén fogom meghatározni. Ehhez az szükséges, hogy a kormányzatiság uralkodó formáit természetükből adódóan sajátosan neoliberalisként értelmezzük. Ezután a reziliencia és a kormányzatiság ezen értelmezését védelmembe veszem azzal a felvetéssel szemben, hogy a reziliencia valamiféle kibontakozó posztliberalizmus része lenne. Ehelyett amellet érvelek, hogy két összefüggő, mégis egymástól jól elkülöníthető folyamatról – egyrészt a klasszikus liberalizmus visszahúzóódásáról, másrészt a neoliberalizmus térnyeréséről vagy beágyazódásáról – van itt szó. Annak érdekében, hogy az okfejtésnek némileg optimista kicsengést adjak, hangsúlyozom, hogy itt egy vitatott folyamatról van szó, és hogy a klasszikus liberalizmus vélt halála legalább annyira a neoliberális diskurzus hatása, mint amennyire valóság.

A reziliencia fogalma az ökológiai rendszerek adaptációs képességével kapcsolatos írásokból került át a politikai szóhasználatba. A mérnöki tudományokkal szemben, amelyek

Forrás: *Resilience as Embedded Neoliberalism: A Governmentality Approach*. Resilience: International Policies, Practices and Discourses, 1:1, 38–52. Copyright © Taylor & Francis. Hungarian translation © *Replika*.

¹ Mint majd később látni fogjuk, a kormányzatiság (*gouvernementalité*) fogalmát a szerző Michel Foucault-tól veszi át. (*A ford.*)

a reziliencián azt értik, hogy a dolgok visszatérnek egy stabil és tartós állapotba, az ökológiában a reziliencia korántsem jelent stabil állapotot. Előfordulhatnak olyan instabil helyzetek, amelyek a rendszerben változást és jelentős mértékű átstrukturálódást idéznek elő (Gunderson 2002: 3–20). Ahogyan többféle stabil állapot is lehetséges. Ezek az elgondolások az alkalmazott matematikából és az erőforrás-ökológiából származnak, és az a céljuk, hogy az ökológiai reziliencia és az emberi alkalmazkodóképesség kölcsönhatását vizsgálják nagy komplex rendszerekben (Gunderson 2002: 8). Ez a megközelítés többek között a komplexitást, az önszerveződést, a funkcionális sokféleséget és a viselkedés nemlineáris formáit hangsúlyozza (Gunderson 2002: 12). Az ökológiai és társadalmi komponensek tehát olyan komplex erőforrásrendszereken keresztül kapcsolódnak egymáshoz, mint a gazdasági rendszerek, intézmények és szervezetek. Ezeket a komplex rendszereket a reziliencia annak képességével ruhazza fel, hogy ellenálljanak a zavaró és sokkhatásoknak. Emellett a megújulásra való képességet is hangsúlyozza (Gunderson 2003: 33–52).

A reziliencia tehát azzal áll összefüggésben, hogy a társadalmak hogyan alkalmazkodnak a kívülről rájuk kényszerített változásokhoz. Az ökológiai szakirodalom elsősorban a globális klímaváltozás hatását vizsgálja, de a gazdasági válságok és a terrorizmus veszélyei is idetartoznak. A társadalmak adaptív képessége intézményei jellegétől, illetve attól függ, hogy mennyire képes a sokkhatásokat felemészteni (Berkes 2003). Az erőforrás-gazdálkodás szempontjából a válságok akár konstruktív szerepet is játszhatnak, hiszen tanulásra, alkalmazkodásra és megújulásra készítetnek bennünket (Berkes 2003: 20). Ezt a gondolatot a politikai dokumentumok is átvették. A Demos nevű brit think tank egyik pamfletjében felveti, hogy a reziliencia fogalmára ne csak úgy tekintsünk, mint egy társadalom vagy közösség „visszapattanásra” való képességére, hanem tanulási és adaptációs folyamatként is vegyük számításba (Edwards 2009: 10). Hasonlóképpen, a World Resources Institute a rezilienciát úgy határozza meg, mint „egy rendszer ellenálló képessége a zavaró és sokkhatásokkal szemben, valamint regenerálódási képessége”, és azt állítja, hogy ez annak függvénye, hogy az emberek mennyire képesek „tanulás, tervezés vagy újjászervezés révén a változó körülményekhez alkalmazkodni” (World Resources Institute 2008: 27). Sőt a dokumentum még ennél is tovább megy, amikor a rezilienciát a kihívások időszakában tanúsított prosperitási képességeként határozza meg (World Resources Institute 2008: ix).

Másutt (Joseph 2012) amellet érveltem, hogy a legtöbb mai társadalom része egy olyan ontológiának, amely a világot bizonyos módokon teszi irányíthatóvá. Ezek az ontológiai elemek nyilvánvalóan nem redukálhatók politikai gyakorlatokra, és számos tudományterületen – ökológia, földrajz, valamint a természet- és társadalomtudományok sokféle találkozási pontjában – fellelhetők. Legyen szó „új materializmusról”, „komplexitáselméletről”, „hálózatelmzésről” vagy „reflexív megközelítésekről”, ezekben a filozófiai felfogásokban egy sor ontológiai elem közös. A reziliencia gondolata kiválóan illeszkedik ezekhez az „új” ontológiai elemekhez. Olyan világot feltételez ugyanis, amely egyre komplexebbé és véletlenszerűbbé válik. E felfogás szerint a stabil és tartós társadalmi viszonyok helyét saját egyéni céljaik megvalósítására törekvő cselekvők komplex hálózata vette át. Nincs szükségük olyanfajta társadalmi kötelezettségvállalásokra, mint nekünk volt; azzá válnak, amivé tesszük őket, és összeolvadnak saját narratíváinkkal. Annak érdekében pedig, hogy a komplex rendszerek kiszámíthatatlanságát túléljék, az embereknek aktív és reflexív cselekvőkként kell viselkedniük, akik képesek alkalmazkodni.

Jóllehet ezek a filozófiai megközelítések nem redukálhatók politikai gyakorlatokra, nem nehéz belátni, hogyan képesek a kormányzás bizonyos módjainak táptalajául szolgálni. Ahe-lyett, hogy a továbbiakban téves filozófiai megközelítések bírálatával foglalkoznánk, írásunk hátralevő részében ezen elgondolások politikai következményeit fogjuk megvizsgálni. Különösen arra fogunk összpontosítani, hogy ezek a megközelítések hogyan konceptualizálják a társadalmi rendet oly módon, hogy az a neoliberais gyakorlatokkal összhangban legyen. Az adaptív rendszerek véletlenszerűségébe és komplexitásába vetett hit alátámasztja azt a szociológiai álláspontot, miszerint a társadalomban egyre ritkábbak az osztályokra, nemzet-államokra és társadalmi identításra épülő tartós társadalmi viszonyok, ezek helyét pedig a világnak egy olyan szemlélete veszi át, amelyben az individualizálódott fogyasztók-polgárok saját életcéljaik megvalósítására törekszenek. A reziliencia összhangban van egy olyan társadalmi ontológiával, amely arra készíti bennünket, hogy a külvilág helyett inkább saját szubjektivitásunkkal, alkalmazkodóképességünkkel, reflexivitásunkkal, kockázatkezelésünkkel, tudáselsajátításunkkal és mindenekelőtt felelősségteljes döntéseinkkel foglalkozzunk. Jóllehet eredetileg a tágabb társadalmi világgal kapcsolatos ontológiai feltételezésekből indultunk ki, végül olyan szemlélethez jutottunk el, amely szerint a társadalom irányításának az a legjobb módja, ha saját egyéni viselkedésünket jobban tudatosítjuk magunkban. Az egyik legfontosabb állításunk itt az, hogy a reziliencia – főként az angolszász megközelítésekben – azt jelenti, hogy a rendszerek dinamikájának elgondolásától meglehetősen rövid úton eljutunk az egyéni felelősség, alkalmazkodóképesség és a készenlét szerepének hangsúlyozásához.

A fenti okokból a reziliencia fogalmát a kormányzás szemüvegén keresztül fogom vizsgálni annak érdekében, hogy feltárjam, az miért és hogyan vált a politikai szóhasználat részévé. Sőt úgy gondolom, a kormányzás foucault-i megközelítése az, amelynek segítségével a lehető legtöbbet megtudhatjuk arról, hogy tulajdonképpen mit is *csinál* a reziliencia fogalma. Zebrowski (2008) például megjegyzi, hogy a rezilienciát jobban megérthetjük, ha nem abból indulunk ki, amit a ránk leselkedő veszélyek jellegének megváltozásával kapcsolatban állít, hanem ehelyett a fejlett liberális társadalmak szervezeti struktúrájában végbemenő változások indikátorának tekintjük. Ezzel szemben O'Malley arra hívja fel a figyelmet, hogy a reziliencia nem egyszerűen reaktív modell, amely az embereknek megtanítja, hogyan „pat-tanjanak vissza”, de olyan alkalmazkodóképes cselekvők kialakításában is szerepet játszik, akik a radikális bizonytalansághoz képesek alkalmazkodni és a benne rejlő lehetőségeket ki-aknázni (O'Malley 2010). A „Reziliencia mint kormányzatiság” című fejezetben amellelt érvelek majd, hogy ez jól illeszkedik a kormányzatiság egy neoliberalis válfajához, amely a fejlett liberális társadalmakat – többé-kevésbé – jellemzi. A reziliencia társadalmi viszonyokról alkotott felfogása megerősítőleg hat a fejlett liberális társadalmak szervezeti struktúrájára és a neoliberalizmusban a cselekvő autonómként és felelősként történő elgondolására. Ez a felfogás segít a cselekvő beágyazásában, különösen a kormányzati folyamatok vonatkozásában.

A reziliencia fogalmát tehát nem filozófiai perspektívából közelítem meg. Sőt amellelt érvelek, hogy a fogalom bármiféle pontosabb filozófiai meghatározásnak híján van, és hogy éppen a reziliencia sajátos működése miatt rejtene komoly veszélyeket magában az, ha valaki filozófiai tanulmányt próbálna írni róla. Másképpen fogalmazva: a reziliencia terminusának jelentése abból a pozícióból bontható ki, amelyet egy adott diskurzusból elfoglal, és amely diskurzus maga is kormányzati gyakorlatokhoz kapcsolódik. Ha valaki a rezilienciát filozófiai megközelítésből szeretné elemezni, akkor ezzel készpénznek venné ezt a diskurzust,

ami egyébként nem indokolt, ezzel pedig végső soron a kormányzás egy bizonyos gyakorlatát legitimálná. Ami engem illet, azt vizsgálom, hogy a reziliencia fogalma hogyan viszonyul ezekhez a gyakorlatokhoz. A fogalom maga az ökológiai irodalomból származik, és meglehetősen instrumentálisan szokás használni a kormányzás azon formáinak igazolására, amelyek a felelősségteljes viselkedést hangsúlyozzák. Ahogyan a „Reziliencia mint kormányzatiság” című fejezetben is kiemelem, ennek megvalósításában a reziliencia fogalmát számos hasonló gondolat támogatja. Azért válhatott népszerűvé, mert jókor volt jó helyen. A jelen körülmények ideálisak voltak olyan kormányzati gyakorlatok kialakulása szempontjából, amelyekbe a reziliencia gondolata nagyon jól beleillik. Hogy ez továbbra is így lesz-e, még kérdéses, de lehetséges, hogy ha ezek a gyakorlatok megváltoznak, finomodnak vagy bírálókat éri őket, akkor a reziliencia fogalma majd elveszti befolyását. Természetesen azt kívánom, hogy ez a folyóirat² kiváló terepe legyen az intellektuális vitáknak, politikailag mégis másról álmodom!

A reziliencia mint kormányzatiság

Ahhoz, hogy megérthessük, miért válhatott a reziliencia népszerűvé, azt az új kormányzati diskurzusok kontextusában kell szemügyre vennünk. Itt és most nincs lehetőségünk a kormányzás különböző felfogásainak bemutatására, vagy hogy megváltozik-e a kormányzás jellege (governmentből governance lesz), illetve hogy a hagyományos kormányzási forma átadja-e helyét a többszintű, komplex kormányzásnak. Egyes bírálók (Davies 2011) úgy vélik, hogy nem is annyira a kormányzás új formáinak megjelenése a lényeg, mivel a kormányzás diskurzusa – amely nagy hangsúlyt helyez ezekre az új formákra – többek között a hierarchikus hatalmi viszonyok folyamatos újratermelődésének elleplezésére irányul. Álláspontom szerint lehetőségünk van ezt a diskurzust kritikailag elemezni, ha a kormányzatiság szemüvegén keresztül vesszük szemügyre. Noha Foucault megközelítése csak korlátozottan alkalmas arra, hogy globális megállapításokat bontsunk ki belőle, nagyon sok olyan apró részlettel szolgál, amelyek lehetővé teszik annak megértését, hogy a fogalmak milyen szerepet játszanak a kormányozható terek kialakításában. Felfogásomban a reziliencia egy ezek közül.

Foucault-nak a kormányzatisággal kapcsolatos gondolatai előadásaiból bonthatók ki, amelyekben számos kapcsolódó témával foglalkozik; ilyen például a biopolitika vagy önmagunk kormányzása. Rengeteg időbe telne, ha Foucault elgondolásainak legpontosabb interpretációját szeretnénk megalkotni. Vagy józanul beláthatjuk, hogy Foucault munkássága folyamatosan változó és befejezetlen produktum, és hogy megközelítése szándékosan kitérő, megfoghatatlan és provokatív. Mivel magam e második lehetőség mellett szállnék síkra, ezért azt javaslom, hogy oly módon próbáljuk meg Foucault-t értelmezni, ami a kormányzás ma uralkodó formáinak megértését a legnagyobb mértékben elősegíti. Természetesen Foucault gondolatainak gazdagsága és sokfélesége nem fog kitűnni, mindenesetre én másokra hagynám azt a feladatot, hogy adott esetben egy másik értelmezés jobb használhatóságára rámutassanak. Itt legfőképpen az érdekel engem, hogy a kormányzás sajátosan neoliberais formái hogyan alakultak ki és ágyazódtak be. Eközben pedig választ kaphatunk arra, hogy a reziliencia baj esetén miért helyez olyan nagy hangsúlyt az egyéni készenlétre, a jól informált döntésekre, feladataink és felelősségi körünk megértésére, valamint a saját helyzetünk-

2 A *Resilience: International Policies, Practices and Discourses* nevű folyóiratról van itt szó. (A ford.)

höz való alkalmazkodás és a „visszapattanás” képességére. Mindezek összhangban vannak a neoliberális megközelítésekkel, amelyek az egyének felelősségét hangsúlyozzák abban, hogy saját életüket megfelelően irányítsák.

Előadásaiban Foucault számos olyan eltolódásra rámutat, amelyek a hatalom és az uralom diskurzusaiban és gyakorlataiban tetten érhetők. Ezek háttérében a kapitalizmus kibontakozása és a demográfiai változások állnak, s ezért számukra a populációk a legfontosabbak. Jóllehet a fegyelmező hatalom közvetlenül a testre gyakorol hatást, azt folyamatos felügyelet alá helyezi, a hatalom egy új formája, a kormányzatiság, a kormányzás liberális racionalitásán keresztül a távolból fejt ki hatását. Foucault munkáinak némely elemzője azt emelné ki, hogy jóllehet Foucault kormányzatiságfogalma hajlamos a liberális gyakorlatot hangsúlyozni, a valóságban azért ennél sokrétűbb dologról van szó (Waters 2012). Véleményem szerint, noha ebben kétségtelenül van igazság, Foucault-nak jó oka volt arra, hogy a kormányzatiság liberális formáira összpontosítson, nekünk pedig, akik a kormányzás ma uralkodó formáit szeretnénk szemügyre venni, erre még több jó okunk van. Foucault-t azért érdeklik a kormányzás liberális formái, mert szeretné megérteni, miért került a népesség kérdése ennyire előtérbe, és hogy ez hogyan hozható összefüggésbe a kapitalizmus kialakulásával néhány nyugati országban. Ebből adódóan ő azt helyezi előtérbe, ahogyan a kormányzás e formái a gazdasági szféra „természetes folyamatainak” hangsúlyozása révén működnek (Foucault 2007: 353). A liberális kormányzás racionalitása azt hangsúlyozza, hogy a kormányzás tudatos önkorlátozása révén tiszteletben kell tartani a gazdasági folyamatokat (Foucault 2008: 10). Foucault számára a kormányzás *laissez faire* formája, amely a politikai gazdaságtan liberális alapjaira épül, a civil társadalomban érvényesül, és az a liberális megfontolás legitimálja, amely értelmében „nem szabad túlságosan kormányozni” (Foucault 2008: 319). A liberális rend úgy tekint a magánszektorra és a civil társadalomra, mint a „piaci elv” erőltetésének elleplezőjére, mint valamiféle szabadsággyakorlatra.

Azáltal, hogy a kompetitív gyakorlatokat a társadalmi élet egyre több szférájába vezeti be mesterséges módon (és gyakran kényszerrel), a neoliberalizmus tulajdonképpen ezt a folyamatot terjeszti ki (Foucault 2008: 147). Ahogyan ennek a folyamatnak az is részét képezi, hogy a neoliberalizmus támadást intéz a második világháború után konszenzussal létrehozott intézmények ellen, valamint az „államtalanítás” eszközeként a piaci normákat és értékeket helyezi előtérbe. Arra lehet tehát számítani, hogy a szabad cselekvésre ösztönzéssel a kormányzatiság egyre nagyobb hangsúlyt fog helyezni a kormányzás korlátozására és távolból történő megvalósítására. Ennek a folyamatnak a második részébe azonban beletartozik e normák és értékek beépítése az újfajta társadalmi intézményekbe és gyakorlatokba. Tickell és Peck (2003) ezt nevezik az intézményépítés „kiterjesztési szakaszának”, amely az első, agresszívabb „kiterjesztési szakaszhoz” képest változást jelent, amennyiben a piaci logika normalizálását finomabb módon, például köz- és magán-együttműködések (*public-private partnership*), hálózati kormányzás és a civil társadalom individualizált – és az aktív állampolgárok mozgósítására épülő – megközelítése révén képzei el. A neoliberalizmus esetében tehát a szabadpiaci normák túlmutatnak a szabadpiaci közgazdaságtan pusztá ideológiáján. A társadalom felett gyakorolt uralom egy sajátos formájáról van szó, amely a verseny, a vállalkozás és az egyéni felelősség racionalitását intézményesíti. Noha az állam háttérbe vonul és bátorítja az egyének szabad cselekvését, ehhez aktív beavatkozásra van szüksége a civil társadalomba, valamint arra, hogy a magánvállalkozás és az egyéni kezdeményezés logikáját újabb területekre bevezesse. Ez a logika rejlik a reziliencia népszerűvé válásának háttérében.

A neoliberális cselekvők kitermelésének és megszóllításának folyamatában a neoliberális diskurzusok és gyakorlatok olyan polgárokként vagy fogyasztókként hivatkoznak rájuk, mint akik „szabadon” vállalhatnak felelősséget saját életdöntéseikért, de akiktől elvárható, hogy kompetitív viselkedési szabályok szerint cselekedjenek. A kormányzatiság azáltal fejt ki hatását, hogy arra utasít bennünket, hogy vállalkozó szellemű, aktív és felelős állampolgárok legyünk. A neoliberalizmus a szabadság társadalmi előállítása révén fejt ki hatását, illetve „azon körülmények menedzselése és megszervezése révén, amelyek a szabadságot lehetővé teszik” (Foucault 2008: 63–64). A reziliencia ehhez úgy teszi hozzá a magáét, hogy a fokozott öntudatosságot, reflexivitást és felelősséget hangsúlyozza. Pajzsra emeli az aktív állampolgári lét gondolatát, ami azt jelenti, hogy az emberek ahelyett, hogy az államra támaszkodnának, felelősséget vállalnak saját társadalmi és gazdasági jóllétük megteremtéséért. Azáltal pedig, hogy a készenlétet és a tudatosságot hirdeti, mindennek a kérdésnek leginkább a kockázati és biztonsági aspektusára összpontosít. Mivel olyan világ képét vetíti elénk, amit nem tudunk ellenőrzésünk alatt tartani, a reziliencia különösképpen fokozott öntudatosságra bátorít. Ez ellentmondásnak tűnhet, mivel rezignáltságot eredményezhet. A reziliencia azonban amellet érvel, hogy még ha nem is tudjuk a világot megváltoztatni, sikeresebbek lehetünk a túlélésben, ha tudjuk, hogyan alkalmazkodjunk. Ebből következik, hogy míg a reziliencia első ránézésre rendszerelméletnek tűnik, a valóságban inkább az alkalmazkodóképességre helyezi a hangsúlyt, mégpedig az egyedi egységek szintjén. Az elgondolás hátterében meghúzódó konzervatív ontológiai felfogás (ennek politikai jelszava a TINA betűszó, vagyis There Is No Anternative – Nincs más lehetőség) számos mai társadalomtudományos elemmel kibővíül, mint például a reflexív modernitás, a kockázattársadalom, a hálózati társadalom és az információs kor, amelyek mind osztoznak abban a felfogásban, hogy az általunk már nem ellenőrizhető dolgokhoz való alkalmazkodás érdekében meg kell változtatnunk viselkedésünket. Az ökológiai szakirodalom ennél jóval kifinomultabb módon érvel az alkalmazkodóképesség mellett. A legtöbb politikai dokumentum, biztonsági stratégia és *think tank* által készített tanulmány röviden utal arra, hogy a fogalom innen származik, majd ezt figyelmen kívül is hagyja. Politikai nézőpontból kizárólag az a gondolat számít, hogy megváltozott világban élünk. A biztonságpolitikai dokumentumok vizsgálatából többek között kiderül, hogy az érvelés ritkán lép túl azon a gondolaton, miszerint 9/11 nyilvánvalóvá teszi, hogy újfajta fenyegetésekkel kell szembenéznünk. Ezek a dokumentumok bármi áron kerülik az adaptív rendszerekkel kapcsolatos összetett filozófiai eszmefuttatásokat. Elsősorban azzal vannak elfoglalva, hogy a kormányzás új formáihoz igazolást találjanak, és ahelyett, hogy rendszerekben gondolkodnának, inkább individualista elfogultság jellemzi őket.

A 9/11-hez köthető események más kulcsfontosságú érvek alátámasztására is felhasználhatók: annak igazolására, hogy a fenyegetések és a reziliencia egyaránt hálózatos formát öltenek. Sőt a hálózat fogalma a terroristafenyegetések jellegének megragadása mellett a gazdasági rendszerekre, üzleti és menedzsmenthálózatokra, valamint a közösség-szerveződére is alkalmazható. Ebből a perspektívából szemlélve London elhelyezkedése például stratégiaileg nagyon előnyös, ezzel párhuzamosan azonban globális hálózati struktúrája különösen sebezhetővé is teszi (Cabinet Office 2010a: 21). A fejlesztési dokumentumok a hálózatok szerepét abban látják, hogy a képességeket fejlesztik, a közösségeket pedig reziliensebbé teszik a kívülről érkező sokkhatásokkal szemben. Az egyéneknek, a közösségeknek, a szervezeteknek és a kormányoknak foglalkozniuk kell azzal a kérdéssel, hogy képességeiket a hálózatok révén hogyan tudják fejleszteni. Ha így tesznek, ez egyben azt is jelenti, hogy vállalják

saját döntéseikért a felelősséget. A reziliencia mint szemlélet hangsúlyt fektet arra a kérdésre, hogy a megfelelő kapcsolatok létrehozásán keresztül hogyan jut szerephez a felelősség. Ez a szemléletmód a magánügyletekre fókuszál, ahol az állam háttérbe vonul, és lehetővé teszi az érintettek és a különféle tájékozott döntéseket hozó emberek számára, hogy partneri viszonyt alakíthassanak ki egymás és maguk között.

A reziliencia fokozott tudatosságként történő elgondolása a távolból kormányzás fel fogását erősíti. Az önszerveződést hangsúlyozó dokumentumok amellet érvelnek, hogy a kormányoknak nem lenne szabad közvetlen szerepet játszaniuk a folyamatban. A Közösségi Reziliencia Nemzeti Stratégiai Kerete (Strategic National Framework on Community Resilience) például leszögezi, hogy „a közösség rezilienciájának kialakításában a kormány- nak nem oly módon kell részt vennie, hogy megmondja vagy megszabja, mit kell helyben tenni. Ehelyett a lokális tevékenységek támogatása és elősegítése lenne a feladata azáltal, hogy a már kialakult helyes gyakorlatot mások számára is hozzáférhetővé teszi” (2012: 8). De a valóság egészen mást mutat, mivel az Egyesült Királyság kormánya arra *kényszeríti* a helyi szervezetet, hogy a reziliencia fejlesztésében szerepet vállaljanak. A 2004-ben életbe lépett *Civil Contingencies Act* a helyi hatóságokat, vállalkozásokat és egyéb kulcsszervezeteket (*front-line responders*) arra kötelezi, hogy mérjék fel a kockázatokat, vezessenek róluk nyilvántartást, dolgozzanak ki rendkívüli intézkedési terveket és tegyenek intézkedéseket az üzletmenet-folytonosság biztosítására.

A valóság tehát az, hogy a kormányok saját napirendjüket erőltetik keresztül. Ahelyett, hogy visszaadnák a hatalmat a civil társadalomnak, a kormány a kormányzás olyan hatókörét hozza létre, amelyet saját hatalmát felhasználva a távolból figyel. A politika azt hangsúlyozza, hogy az egyének, a közösségek és a magánszektor tegyenek felelős lépéseket saját gazdasági és társadalmi boldogulásuk érdekében. Az érintettek esetében kívánatos, hogy megbarátkozzanak a lehetséges kockázatokkal, és megtanulják, hogyan tudnak tájékozott döntéseket hozni.

Természetesen a reziliencia gondolatát nem szeretném pusztán a neoliberális kormányzás- ra leszűkíteni, de politikai szempontból nagyon jól beleilleszkedik ebbe. A terminus konkrét elméleti keretének meghatározásánál fontosabb a hatásait feltérképezni. A neoliberális diskurzusban elfoglalt helye bármilyen filozófiai vagy tudományos elemzésnél többet elárul róla.

Posztliberális jelenség-e a reziliencia?

Miután felvázoltam, miért gondolom, hogy a reziliencia jól beleillik a neoliberális diskurzus- ba és gyakorlatba, szeretnék David Chandler azon érvére reagálni, amely szerint a reziliencia valójában a posztliberalizmus új szakaszába illeszkedik. Noha úgy vélem, Chandlernek igaza van abban, hogy rámutat arra: eltolódás figyelhető meg a klasszikus liberális jogi megközelítés felől az állami beavatkozás és az államépítés felé, abban azonban téved, hogy ez posztliberális jelenség volna. Chandler hathatós érvet állít csatarendbe, és fontos észrevételeket tesz azzal kapcsolatban, hogy a politika és a cselekvő klasszikus liberális felfogása a háttérbe szorul. Ugyanakkor vitatkoznék vele abban, hogy itt ténylegesen átléptünk volna egy posztliberális szakaszba. Azt állítom ugyanis, hogy ezt a változást pontosan megragadjuk azzal, ha a neoliberalizmus részének tekintjük, hiszen ha máshogyan neveznénk el, akkor akaratlanul is erősítenénk a neoliberális ideológiát, mivel nem nevezzük nevükön a dolgokat.

A nemzetközi beavatkozásokkal karöltve zajló államépítési projektek elemzésekor Chandler felveti, hogy a reziliencia kulcsszerepet játszik abban, hogy a hangsúly a klasszikus intervencionista diskurzusról a preventív jellegű beavatkozás szerepére helyeződik át. Ez azt jelenti, hogy a fókusz „a külsődleges szuverén cselekvő illetékességéről a cselekvők képessé tétele (*empowerment*) és felelőssége a társadalom helyi szintjeire helyeződik át (Chandler 2012: 213–229).

Ez a felelősséggel kapcsolatos eltolódás a kormányzatiság tipikus jellemzője, amennyiben a kormányzás a távolból történik, és csökkentik az elvárásokat azzal kapcsolatban, hogy mi az, amit a nyugati kormányoktól várhatunk, míg ezzel szemben a képességek fejlesztését hangsúlyozzák annak érdekében, hogy a jó kormányzási gyakorlatokat erősíteni lehessen. Azt, hogy mi számít jó kormányzásnak, a nyugati érdekek határozzák meg, és egyfajta normatív és normalizáló, a felelősséget a lokális cselekvőkre áthelyező diskurzus formájában terjesztik. Chandler álláspontja ezzel kapcsolatban a következő:

a nemzetközi szabályozást és beavatkozást sürgető uralkodó diskurzusok terjedését az emberi biztonság „kitágított” diskurzusának diskurzív keretezése segíti elő, amely a megelőzésre, a rezilienciára és a képessé tételre helyezi a hangsúlyt. Ebbe a kényszerítő jellegű katonai intézkedések is beletartoznak, vagyis azok a liberális internacionalista megközelítések, amelyek a beavatkozás jogosságát hangsúlyozzák a korlátlan uralom megdöntése céljából, ha az a globális emberi jogok értelmében áldozatokat szed (Chandler 2102: 223).

Ezeket a megközelítéseket cselekvőközpontúakként szokás leírni, amelyek tartózkodnak a közvetlen beavatkozástól vagy attól, hogy közvetlenül biztosítsanak erőforrásokat a lokális cselekvők „képessé tételéhez”. A problémát itt sokan abban látják, hogy a cselekvők híján vannak a kellő intézményi és társadalmi erőforrásoknak, amelyeket a jó kormányzati gyakorlat és a képességfejlesztés tenne számukra lehetővé. Úgy vélem, mindegy a neoliberais kormányzatiság ad magyarázatot. Jóllehet Chandler elismerően szól a kormányzatisághoz hasonló fogalmak esetleges hasznosságáról, nem ez a fő mondanivalója.

Chandler megközelítésében nem a liberalizmus átalakulásáról, hanem elutasításáról van szó. Ezt ő azzal támasztja alá, hogy az újfajta diskurzus és az új gyakorlatok a klasszikus liberalizmus visszájára fordítását jelentik. Szakít ugyanis a liberális modernitásnak a társadalmi szerződéssel és a szuverén cselekvő biztonságot garantáló szerepével kapcsolatos felfogásával. A klasszikus liberális megközelítés szerint a kormányzat és a piac a szubjektum autonómiájára épül, akire racionális és önrendelkező cselekvőként tekint (Chandler 2010). Az autonóm cselekvők és az intézmények közötti viszony a visszájára fordul, és az autonómia most már nem problémamentes kiindulópontot jelent, hanem olyan problémaként jelenik meg, amelyet menedzselni kell (Chandler 2010: 3). Vagy hogy egy hasonló példával éljek: az egyén autonómiája problémaként jelenik meg a fejlődés szempontjából, és többé nem a fejlődés hiánya az, ami a politikai autonómia szempontjából problémát jelent (Chandler 2010: 20).

Két kérdés van, amit itt fel kell fejteni. Az egyik a klasszikus liberális jogi diskurzus látszólagos hanyatlása. A másik pedig az egyén autonómiájának problémája. Ezekre Foucault egy megjegyzésben tér ki. Azt állítja, hogy a liberalizmusnak a szabadsággal kapcsolatos felfogásában két, egymással ellentétes elem van jelen. Van egyrészt a minden egyes ember birtokában lévő szabadság jogi megközelítése. Ezzel szemben pedig van egy másik megközelítés, amelynek értelmében a szabadságot nem valamiféle alapvető emberi jog gyakorlásaként kell

felfogni, hanem az a kormányzás alanyaként megjelenő ember autonómiájának vagy függetlenségének tekinthető. Ez a szabadság két, egymástól eltérő jellegű megközelítése. Míg az egyik alapját az emberi jogok jelentik, a másikat a kormányzás alanyának függetlensége; ezek története és eredete igen eltérő (Foucault 2008: 42). Joggal tekinthetjük úgy, hogy Chandler posztliberális érve tulajdonképpen erre az alapvető ellentmondásra mutat rá, ami a szabadság liberális elgondolásán belül feszül. Azonban nem csak a jogi alapú liberalizmus hanyatlásával kapcsolatos elemzése, de az egyéni autonómia problémájának rá jellemző megközelítése is problematikus.

Először is, jóllehet Chandlernek igaza van, amikor rámutat arra, hogy eltávolodtunk a klasszikus jogi alapú liberalizmustól, ám itt szó sincs a dolog visszájára fordulásáról, csupán hangsúlyeltolódásról, és ez nem szükségképpen jelenti, hogy a liberalizmusnak leáldozott volna. Furcsamód Chandler éppen a posztstrukturalisták csapdájába esik bele, amikor bináris oppozíciókat próbál meg feltárni helyett, hogy a valóságot venné szemügyre. Sőt amikor a jogi alapú klasszikus liberalizmust temeti, ezt az államépítéssel kapcsolatos diskurzusok vizsgálatára alapozza. Vajon a francia politikai diskurzusban tetten érhető változásokkal kapcsolatban is ugyanerre a következtetésre jutna? Az a helyzet ugyanis, hogy az újfajta diskurzus döntően angolszász stílusú, ezért nem meglepő, hogy elsősorban angolszász országokban és azokban a nemzetközi szervezetekben hódít, amelyek működésében az angolszász gondolkodás hatása érvényesül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a diskurzus teljességgel hegemon lenne. Ha például a közelmúlt biztonságpolitikai dokumentumait vizsgáljuk meg az Egyesült Királyságban és Franciaországban, akkor azt fogjuk látni, hogy Franciaországban súlyos kételyeket fogalmaznak meg a tekintetben, hogy egy olyan „angolszász” fogalom, mint a reziliencia, vajon alkalmazható-e a La Manche túloldalán (Joseph 2013). De a jogok „régí vágású” diskurzusa nélkül a felelősség „újfajta” diskurzusa még az angolszász világban is csak nehezen értelmezhető. Hogy Tony Blair mondását megfordítsuk: nincsenek felelőségek jogok nélkül. Ezeket a jogokat azonban komoly kihívás érte. Korántsem világos viszont, hogy Chandler mi alapján jut arra a következtetésre, hogy egy olyan dolog, mint például a szuverenitás, anélkül lenne feltételekhez kötött, hogy ez a feltételesség bármire is vonatkozna.

Chandler amellett érvel, hogy az [állami] beavatkozás új formái azt feltételezik, hogy az emberek képtelenek politikai felelősséget viselni, vagyis mind a szuverenitás, mint pedig a politikailag autonóm egyén liberális megközelítését elveti. Ez elvezet bennünket a második kérdéshez – ez az, amit Foucault a kormányzás alanyának függetlenségeként tárgyal. Ez Chandler szerint elvesztette a talajt a lába alól, mivel az új diskurzus az állam és az egyének autonómiájának problémáját is felveti. Ahelyett, hogy valamiféle racionalista liberális politika kiindulópontját jelentené, az egyéni autonómia ma már nem több pusztán ideálnál, amely felé az intézményi torlaszok lebontásával törekedni kell (Chandler 2010: 188–189). Itt ismételen arra szeretnék rávilágítani, hogy ez nem igazán posztliberális vonás, hanem sokkal inkább magának a neoliberalizmusnak a meghatározása. Vagy ahogyan arra Dean (1999: 157), valamint Walker és Cooper (2011: 144) ráirányítják a figyelmet, a neoliberalizmusnak sajátos elképzelése van az egyéni szabadságról: azt komplex adaptív rendszerekben társadalmilag konstruálnak tekinti. Vagyis a neoliberalizmus éppen arra a megkülönböztetésre épül – nevezetesen a viselkedések ideális kimenetele és az aktuális intézményi keretek közötti különbségtételre –, amelyet Chandler a posztliberális kormányzás alapjának tekint (Chandler 2010: 189). Ahogyan Foucault fogalmaz, a liberalizmus nem a szabadság kény-

szere miatt, hanem a szabadság társadalmi létrehozása révén működik (Foucault 2008: 63). A neoliberalizmus az autonómia feltételeinek kialakításáról szól, amelyben a „neo” előtag arra utal, hogy az intézményi realitásokkal is számolni kell.

Pontosan ez az államépítés lényege. Az autonómia és azon intézmények problematizálásának köszönhetően tud működni, amelyek a működéséhez szükségesek. Amennyiben a szabadság, ahogyan Chandler gondolja, azt jelenti, hogy képesek vagyunk jó döntéseket hozni és a kívülről érkező problémákra megfelelő módon reagálni, akkor az olyan projektek, mint például az államépítés, a fejlesztési programok és a reziliencia, arra a feltételezésre épülnek, hogy az [állami] beavatkozás azért szükséges, mert az embereknek nincsen birtokukban az a tudás, amely segítségével a szabadsággal és az autonómiával élni tudnának. Ez pedig nem alássa, hanem inkább megerősíti azt az elképzelést, hogy a kormányzás alanyainak szabadsága létfontosságú szerepet játszik a kormányzásban. Kivéve, hogy a beavatkozás e függetlenség hiányán alapszik. Ebből adódik a válságba került államok paternalista, gyámkodó és képességfejlesztő diskurzusa. Az egész beavatkozásnak az a lényege, hogy a tökéletlenségek, hiányosságok adnak igazolást a cselekvéshez. A felelősség és a függetlenség kulcsszerepet játszik, csak negatív előjellel.

Ez lehetővé teszi számunkra, hogy a rezilienciát „a kívülről érkező problémákhoz és fenyegetésekhez történő sikeres alkalmazkodás képességeként [vagy e képesség hiányaként]” tudjuk elgondolni (Chandler 2012: 217). Vagy ahogyan Chandler fogalmaz:

A reziliens szubjektum (akár egyéni, akár kollektív szinten) sosem passzívként vagy cselekvésre képtelenként jelenik meg (mint az 1990-es évek áldozatainak felfogása, akiknek állami segítségre volt szükségük), hanem olyan aktív cselekvőként, aki önmagát is képes megváltoztatni (Chandler 2012: 17).

Ehhez két dolgot kell hozzátenni. Először is: ez pontosan az aktív cselekvés neoliberális megközelítése, ahogyan azt az imént bemutattuk. Az aktív cselekvő e felfogása az autonómia, az egyéni kezdeményezés és vállalkozás illúziójának biztosításán alapszik, vagyis a szubjektum olyan társadalmi konstrukcióján, amely az egy sajátos intézményi keretet létrehozó politikákban jut szerephez. Másodsor: a kormányzatiság olyan formájáról van itt szó, amely számos angolszász ország fejlett liberális struktúrájában kialakult, majd más országokra és nemzetközi szervezetekre is hatást gyakorolt. Ahogyan korábban már kifejtettem (Joseph 2009), az aktív cselekvő e felfogása nem mindig érhető tetten olyan dolgokban, mint az államépítés vagy a szegénység csökkentésére irányuló stratégiák. Ez azt jelenti, hogy körültekintően kell megvizsgálnunk, mit is jelent manapság a neoliberalizmus a gyakorlatban, és éppen ezért hívtam fel arra a figyelmet, hogy Chandlernek élesebb különbséget kellene vonnia az egyéneket, illetve az államokat célzó beavatkozások között. Ahogyan azt „A gyakorlatban alkalmazott reziliencia teoretikus következményei” című következő fejezetben ki fogom fejteni, különbség van a reziliencia kifejlesztésében, ha azt az Egyesült Királyság közösségeiben tesszük, mint ha fejlesztési vagy államépítési programok keretében szegényebb országok közösségei körében szeretnénk a rezilienciát kialakítani. Ez utóbbi ugyanis csak azon látszat fenntartásával lehetséges, hogy sebezhető szubjektumoknak segítünk abban, hogy saját technikai és adminisztratív képességeiket kifejleszthessék. Ahogyan azonban látni fogjuk, a valódi cél az, hogy a képesség hiányát használjuk fel államok és kormányaik kordában tartására.

A gyakorlatban alkalmazott reziliencia teoretikus következményei

A következőkben azt mutatom be néhány példán keresztül, hogy a reziliencia hogyan jelenik meg politikai írásokban, majd elméleti következtetéseket fogok megfogalmazni. A következtetésem tulajdonképpen meglehetősen lényegre török: a reziliencia valójában nem jelent túl sokat, és az a kevés jelentése is kontextustól függően változik. Erre azonban csak akkor fogunk rájönni, ha néhány pillantást vetünk a politikai írásokra.

Ahogy azt már korábban említettük, majdnem minden dokumentum azzal kezdődik, hogy a világ lényegét tekintve megváltozott. Az amerikai Nemzeti Belbiztonsági Stratégia „korlátozott kiszámíthatóságról”, „kihívást jelentő bonyolult környezetről” és „a számos résztvevő nagyfokú szervezettségének és hatékonyságának” szükségességéről beszél (Belbiztonsági Tanács 2007: 32). Az Egyesült Királyság megközelítése ennél konkrétabb:

2001 óta az Egyesült Királyságban a polgári védelem céljában és megszervezésében lényegi változás ment végbe. A polgári védelem hidegháborús modelljének – amely egyetlen monolitikus fenyegetésre összpontosított, megvalósítását felülről lefelé és titokban végezte a központi kormányzat, és csak egy csekély létszámú közösséget érintett – vége. Helyét egy olyan modell vette át, amely a modern hálózati társadalomnak jobban megfelel, melyben a kapcsolódások és kölcsönös függések száma megnőtt, ez pedig a külső sokkhatásokkal szemben fokozottabb sebezhetőséget eredményez (Mann 2007).

Az Egyesült Királyság vonatkozó dokumentumai felelnek meg leginkább a reziliencia azon típusának, amit Chandler elemzett, és én magam is vizsgálom. A rezilienciát több szinten lehet megközelíteni, de ez a megközelítés közvetlenül az egyéni viselkedés szintjére is fókuszál oly módon, ahogyan azt más megközelítések általában nem teszik. Nem az államépítéssel kapcsolatos szakirodalomban, hanem elsősorban itt jelenik meg az egyének kormányzása iránti érdeklődés és az aktív állampolgári lét hirdetése. Hogy csak egy példát idézzünk a Közösségi Reziliencia Nemzeti Stratégiai Keretéből:

Az itt körvonalazott program arra biztatja az embereket, hogy a kockázatokkal kapcsolatban nyilvánosságra hozott információk felhasználásával gondolkodjanak el saját sebezhetőségükön, és vizsgálják meg azokat az infrastruktúrákat, ahonnan a kockázatok származnak. Ezen információk felhasználását követően az embereknek fel kell mérniük, hogy milyen kockázatokkal van dolguk, és hogy vajon szükséges-e felkészülniük egy vészhelyzet potenciális következményeinek kezelésére (Cabinet Office 2011: 8).

A kockázat individualista megközelítése igencsak az angolszász diskurzusra, ezen belül is elsősorban Nagy-Britanniára jellemző. Ez az amerikai dokumentumokban is megtalálható, de a kormányzás és az aktív állampolgári fellépés itt kisebb szerephez jut. Inkább általánosabb elemzéssel találkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy a készenlét kultúrájának kialakítására van szükség – a *Nemzeti Belbiztonsági Stratégiában* például azt olvashatjuk, hogy „állampolgárok, közösségek, a magánszektor és a nonprofit szervezetek mind fontos szerepet játszanak a haza védelmében. Ha az állampolgárok és közösségek készségben vannak, ez az egyik leghatékonyabb eszköz a haza biztonságának garantálására” (Nemzeti Belbiztonsági Stratégia 2007: 42). De ez csak az előszobája a reziliencia működő formájának, amelyre a legnagyobb hangsúlyt fektetik. Ez nem csak az eszközök, rendszerek és hálózatok strukturá-

lis rezilienciáját, hanem a hatékony folytonossági programok napirenden tartását is jelenti. A magánszektor szereplőit erősen ösztönzik arra, hogy üzletmenet-folytonossági terveket dolgozzanak ki. Ily módon a magánszektorra fontos szerep hárul, amely – az Egyesült Államokban nem szokatlan módon – a kritikus fontosságú infrastruktúra biztosításáért felelős.

Az amerikai és brit dokumentumokban jól tükröződik az a kormányzatiság, amely a távolból történő kormányzásra fókuszál, és a különböző cselekvőkre helyezi a felelősséget. Ahogyan a Nemzeti Belbiztonsági Stratégia fogalmaz:

az állampolgárok egészségének megóvása közös felelősségünk – ez a felelősség az egyén és a család szintjén kezdődik, a kormány és a magánszektor is osztozik benne, és nagyrészt a lokális cselekvés az alapja. Jóllehet a szövetségi kormánynek rendelkezésére állnak olyan egyedi eszközök és erőforrások, amelyek révén irányítani és támogatni tudja azokat az erőfeszítéseket, amelyek az állampolgárok egészségének megóvására irányulnak bármiféle katasztrófa helyzetben, az együttműködő közösség és a regionális tervezés az amerikai nép védelmezésében létfontosságú szerepet játszik (Belbiztonsági Tanács 29–30).

A brit dokumentumok, ahogy azt már láthattuk, amellett érvelnek, hogy „a kormánynak a támogatás, valamint a képesség és lehetővé tétel a feladata; mindig annak a közösségnek kell a tulajdont birtokolnia, amelyik úgy határozott, hogy részt vesz ebben a munkában” (Cabinet Office 2011: 14). Ahogyan azt már említettük, a közösségek nem mindig önszántukból vesznek részt a munkában, hanem gyakran a kormány törvényalkotási gyakorlata kényszeríti őket erre, még ha a kormányok azt is hirdetik, hogy a döntéshozatalban a lokális autonómia elve érvényesül. Kétségtől ez látjuk, ha a nemzetközi szervezetek munkáját, különösen pedig a fejlesztési programokat szemügyre vesszük. A World Resource Institute egyik fontos dokumentuma például a helyi tulajdon fontosságára hívja fel a figyelmet, mégpedig azért, mert a tulajdon azáltal, hogy (például az ökoszisztéma kezelésében) a hasznosításban érdekeltté teszi a tulajdonost, számára erőforrásokat és jogokat, valamint egyfajta ellenőrzést biztosít a döntéshozatali folyamat fölött. Ha a helyi ökomenedzsmentben valaki tulajdont szerez, ez a szegénység elleni harc leginkább fenntartható és hatékony formája (World Resource Institute 2008: 49). Mindezekben az esetekben a diskurzus arról beszél, hogy „helyi embereket ültetünk a volán mögé”, jóllehet a valóságban az útirány már réges-régen ki van jelölve.

Az Európai Unió dokumentumai érdekesek abból a szempontból, hogy jóval nagyobb mértékben reflektálnak az EU-n belül zajló politikai küzdelmekre. Jóllehet a dokumentumok felvonultatják azokat a vonásokat, amelyek Chandler szerint a rezilienciával foglalkozó irodalmakra tipikusan jellemzők – a valóságban az új európai társadalmi modell angolszász, nagymértékben átpolitizált megközelítését emelik pajzsra. Vegyük a következő részletet az egyszerűen csak *Non-Paper on the Establishment of a European Public-Private Partnership for Resilience (EP3R)* címet viselő dokumentumból, amely szerint szükséges lenne:

1. Egy közös platform létrehozására, amely lehetővé teszi a jó politikák és ipari gyakorlatokkal kapcsolatos információk megosztását és lajstromozását annak érdekében, hogy a CIIP keretein belül a biztonságpolitika és a reziliencia gazdasági és piaci dimenzióival, valamint az állami és magánszereplők szerepeivel és felelősségkörével kapcsolatban közös nevezőre juthassunk.
2. A közpolitikai prioritások, célok és intézkedések megvitatására, ezzel párhuzamosan pedig a gazdasági-társadalmi ösztönzők keretfeltételeinek meghatározására annak érdekében, hogy Európán belül a biztonságpolitikákat és a rezilienciával összefüggő intézkedéseket koherenssé és összehangoltá lehessen tenni.

3. A biztonsággal és a rezilienciával kapcsolatban megfelelő alapvető gyakorlatok meghatározására és népszerűsítésére, ezzel összefüggésben pedig a minimális biztonsági és rezilienciastandardok felállítására és koordinált kockázatkezelésre (Európai Bizottság 2010: 6)

Mindez meglehetősen neoliberális piaci felfogást tükröz. Az amerikai megközelítéssel összhangban itt is a magánszektor szerepének hangsúlyozásáról van szó, a különbség azonban az, hogy míg az Egyesült Államokban ez az uralkodó modell, addig az EU-ban folyamatosan napirenden van, hogy az európai intézményekben és gazdasági kapcsolatokban – a Lisszaboni Stratégia vagy az Európa 2020 révén – fontos szempontot kell biztosítani a „versenyképességnek” és a piaci szabályoknak. Ahogyan az a következő szövegrészletből is kitűnik, az uralkodó hangnemet a neoliberális divatszavak sokasága határozza meg, amelyek ezt a megközelítést próbálják előtérbe helyezni:

A kormányzás megfelelő szintjének biztosítása érdekében szükség van az állami és a magánszektor közötti koordináció és együttműködés erősítésére. A kormányzással kapcsolatos kérdések megoldására megjelentek a köz- és magán-együttműködések (PPP-k) [...], ami a sokféle állami és magánzereplő között a felelősség megosztását jelenti. Az EP3R sikere azon áll vagy bukik, hogy az érintett szereplők mennyire működnek közre aktívan, és mennyire mutatkoznak elkötelezettségnek. Ennek a „lentől felfelé” történő megközelítésnek az állami és a magánszektor érintett szereplőinek aktív szerepvállalására van szüksége ahhoz, hogy az EP3R képes legyen az ő szükségleteiket kielégíteni és prioritásaiknak megfelelni.

A rezilienciát tehát az EU-tagországokban a társadalmi viszonyok átstrukturálódásának kontextusában kell felfogni. A diskurzus tökéletes összhangban van a neoliberális kormányzatisággal, amely a korlátozott kormányra, a köz- és magán-együttműködésekre, a tulajdon általi érintettségekre, az aktív cselekvésre és a lentől felfelé történő megközelítésekre helyezi a hangsúlyt. Ez az, amitől ez a diskurzus vitatottá vált. A Lisszaboni Stratégia még a saját megítélése szerint is kudarcba fulladt, és széles körben angolszász támadásnak tekintették az Európai Szociális Modellel szemben.

Sajnos az Egyesült Királyság már messzebbre jutott ezen a neoliberális úton. Ez részben magyarázatul szolgál arra, hogy a politikai kijelentések miért helyeznek jóval nagyobb hangsúlyt az egyéni felelősségre. Az egyén esetében a reziliencia különösen a kockázatkezelésen keresztül fejt ki hatását. A kockázat számos formában megjelenhet – kezdve a biztonságtól a biztosításon át az auditig. A reziliencia esetében a kockázat olyan dolgokkal kapcsolódik össze, mint az információ, a megértés vagy a tudatosság. Ahogyan a Közösségi Reziliencia Nemzeti Stratégiai Kerete fogalmaz:

Az egyén esetében a reziliencia azt jelenti, hogy tájékozódott azokról a kockázatokról, amelyekkel számolnia kell, és megértette őket, valamint azt, hogy rá nézve milyen hatással lehetnek. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy még ha az egyének meg is értik, milyen kockázatokkal kell számolniuk, azt is meg kell tudniuk állapítani, hogy ezek mennyire közvetlenek és őket mekkora mértékben veszélyeztetik, ez pedig cselekvésre és felkészülésre kell, hogy készítse őket (Cabinet Office 2011: 11).

A reziliencia egyéni felelősségként meghatározott fogalma a brit diskurzusban hangsúlyosabban van jelen, de azon területek köre is korlátozott, ahol (viszonylag) értelmesen használni lehet. Ha az ember az országnak az elmúlt néhány évre vonatkozó védelmi stratégiáit olvassa, akkor azt fogja látni, hogy a reziliencia fogalma igen szorosan összefonódik a kor-

mányzasi stratégiákkal, ezzel szemben viszont a biztonság hagyományos kérdéseivel alig foglalkozik. A 2010-es *Védelmi és biztonsági stratégia* (Strategic Defence and Security Review) leginkább a hagyományos biztonságpolitikai diskurzust követi, míg a reziliencia vagy a kockázat kérdésével csak a jelzés szintjén foglalkozik. Aztán az olyan nagyobb biztonságpolitikai kérdésekről szóló fejezetben, mint például a terrorizmus, az internetes bűnözés vagy az energiabiztonság, ez elkezd megváltozni. Majd a polgári vészhelyzeteket tárgyaló részben megjelenik a kormányzati diskurzus. Az érvelés szerint az egyének és a közösségek az önkormányzatoknál kedvezőbb helyzetben vannak ahhoz, hogy a helyi igényeket kielégítsék, a köz- és magán-együtműködéseket elősegítsék, és megjelenik az a hit, hogy egy közösség azáltal válhat valóban rezilienssé, ha az emberek jól értesültek (Cabinet Office 2010b: 49). Ezt már kiválóan ismerjük. De mindez sehogyan sem kapcsolódik a dokumentumban a fegyveres erők fejlesztésével, a nukleáris elrettentéssel vagy a „civil” világgal szembeállított „katonai” kérdésekkel kapcsolatban megfogalmazott ajánlásokhoz.

A reziliencia korlátozott használhatósága abban is tetten érhető, ahogyan a fogalmat nemzetközi szervezetek többek között az államépítéssel vagy a szegénység csökkentésével kapcsolatban használják. A terminus alkalmazása kétségkívül nem ismer korlátokat. Sőt olyannyira elcsépeletté és hétköznapivá vált, hogy az árvízi védekezés során egymásra halmozott homokzsákok vagy a külön női és férfimosdók létesítése ma már reziliens intézkedéseként tűnnek fel (Bangladesh Climate Change Resilience Fund 2011: 2). Vagyis meglehetősen nehézséget okoz a fogalom azon alkalmazásainak kiemelése, ahol tényleges jelentéssel bír. A megoldást itt is a kormányzással összefüggésben kell keresnünk. És a kormányzás ezúttal is a távolból fejt ki hatását. Hogy csak egyetlen dokumentumot idézzünk, az ENSZ Fejlesztési Programjának Az emberi reziliencia felé című részében a következőket olvashatjuk:

Amikor egyes intézmények vagy egész rendszerek ezeket a kormányzási elveket intézményi képességekkel kapcsolják össze, akkor a kormány elősegíti számukra, hogy hatékony válságellenes intézkedéseket dolgozthassanak ki és tegyenek, mégpedig olyanokat, amelyeket polgáraik elfogadnak. Ezek a tulajdonságok és elvek egymást erősítik. Az irányítási alapelvek alapján létrejön egy támogató környezet, és az intézmények számára is lehetővé válik, hogy jobb teljesítményt nyújtsanak, valamint hogy a válságokra jobban reagáljanak. Ezzel párhuzamosan az imént említett alapelvek gyakorlati megvalósításában kulcsszerepet játszó intézményeknek hatékonyan kell működniük, igazodniuk kell a változó körülményekhez és prioritásokhoz, valamint folyamatosan eredményeket kell felmutatniuk és erőfeszítéseket kell tenniük (ENSZ Fejlesztési Program 2011: 270).

Ahogy Chandler is megállapította, a hangsúly a kezdeti „külsődleges” sokkhatásról a reziliencia „belső” kérdéseire helyeződik át. Az ENSZ Fejlesztési Programjából világosan kitűnik, hogy a reziliencia itt az intézményi kapacitás és teljesítmény felmérését jelenti. Ezeket nemzetközi szervezetek, kormányok és adományozók monitorozzák a reziliencia különböző mutatói révén, amilyen a költségvetési stabilitás, az intézmények stabilitása és a társadalmi fejlődés szintje (ENSZ Fejlesztési Program 2011: 5). Vagyis a kormányokat arra készítetik, hogy fogjanak hosszú távú intézményfejlesztésbe és pénzügyi menedzselésbe (ENSZ Fejlesztési Program 2011: 13). De itt már kicsit elkanyarodtunk attól a kérdéstől, amelyből ebben a fejezetben kiindultunk. Chandler álláspontjával és e cikk eredeti fókuszával szemben az autonóm vagy független egyének kinevelése a gyakorlatban csekély szerepet játszik. Hiszen ha így lenne, ezzel a kormányzást egy művi elemmel kellene kiegészíteni. Az egyénre fókuszálás

szándéka egy olyan mesterséges konstrukcióba ágyazva jelenik meg, amelynek célkeresztjében a valóságban államok és kormányok vannak. Az ENSZ Fejlesztési Programjának, valamint a Világbank és más szereplők rezilienciadiskurzusa csak egy eszköz egy átfogóbb törekvésben, amely saját kormányzatiságát államokra erőlteti rá annak érdekében, hogy azokat a globális tőke érdekével összhangban intézményeik átalakítására készítse. Természetesen itt és most nincs lehetőségem arra, hogy egy efféle megállapítást védelmembe vegyek, de ha egy gyors pillantást vetünk a különböző szövegekre, akkor látni fogjuk, hogy a beavatkozást az intézményi reform és a monitorozás motiválja. Érdekes lenne látni, milyen valódi érdekek munkálnak a háttérben, az azonban egyértelmű, hogy a Chandlert érdeklő két dolgot, vagyis az autonóm egyéneket és az autonóm államokat el kell különítenünk egymástól, ha meg akarjuk érteni, miként fejti ki hatását a reziliencia.

Konklúzió

Jóllehet széles körben egyetértünk abban, hogy mi a reziliencia, mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez nem sokat jelent. A dokumentumok gyors áttekintéséből kitűnik, hogy a rezilienciának a rendszerek vagy az emberi psziché működéséről nincs semmi mélyebb mondanivalója. A reziliencia fogalmi alapja, amely az ökológiai és pszichológiai szakirodalomból származik, rövid úton átadja a helyét olyan közhelyszerű megállapításoknak, miszerint változó világban élünk, és hogy gondoskodnunk kell saját védelmünkről a mindennapokban. Erre korábban már Hadmer és Dovers is felhívték, akik azt javasolták, hogy különbséget kellene tenni a rezilienciának az ökológiai irodalomban használt fogalma és a kockázatkezeléssel összefüggésben használt jelentése között. Mert míg az előbbi a populációk, fajok és ökoszisztémák hosszú távú fennmaradására utal, az utóbbi egyének és közösségek mindennapos tevékenységeinek fenntartására vonatkozik (Handmer és Dovers 1996: 486–487). A politikai használatban ez utóbbi a domináns, mert ez felel meg jobban a neoliberális kormányzatiságnak. Viszont ebbe a diskurzusba beágyazódva a reziliencia nem több divatos hívószónál, amit akár más terminusokkal is nyugodtan felcserélhetnénk.

De a reziliencia nemcsak hogy üres fogalom, de mozgó célpontként is viselkedik. A politikai dokumentumok alapján láthatjuk, hogy kontextustól függően különböző dolgokat jelenthet. Ezek a distinkciók a neoliberális kormányzatiság jellegéből következnek. Az olyan „fejlett liberális” államokban, mint az Egyesült Királyság, a neoliberális diskurzus sikeresen veheti célba az állampolgárokat, de amikor államépítéssel vagy a szegénység elleni harccal összefüggéssel használják, akkor az állampolgárok megcélzása csak ürügyként szolgál. A valódi cél az országok, kormányok és elitek megrendszabályozása. Ettől válik az egész dolog még művibbé, a civil szerveződések létrehozásától kezdve annak a látszatnak a fenntartásáig, hogy a jó kormányzás a lokális szereplők képessé tételét jelenti, jóllehet a valóságban a szabadpiac előtti korlátok felszámolásáról van szó.

A reziliencia a neoliberális kormányzatiság kibontakozásának kontextusában érthető meg a legjobban. Jelentése attól függően változik, hogy hol és milyen szinten jelenik meg, valamint hogy mik a kormányzás céljai és tárgyai. Ettől azonban ez az elképzelés még nem válik uralkodóvá, mivel azok a stratégiák, amelyekkel a reziliencia összekapcsolódik, és amelyek alátámasztják, maguk is hiányosak, és ezért visszafordíthatók. És akkor itt el is érkeztünk a posztliberalizmus melletti érvekkel kapcsolatos utolsó észrevételemhez. Hiszen ezek az

érvek nemcsak, hogy elméletként vitathatók, de még a gyakorlatban is megkérdőjelezhetőek. Különösen pedig arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a posztliberalizmus uralkodóvá válását kevésbé támasztják alá. Az érv, amely szerint alapvető paradigmaticus változás tanúi lehettünk, jöllehet részben igaz, túlságosan könnyen lemond arról, hogy szembeszegüljön ezzel a változással. Adottságként fogadja el azt a gondolatot, hogy a kormányzás depolitizálttá vált, és hogy eljött a rezilienciához hasonló fogalmak ideje.

A reziliencia korlátai valóságosak. Noha egyre népszerűbbé válik a nemzetközi szervezetekben, ennek másutt nem feltétlenül van érzékelhető hatása. Európában, ahol azt gondolná az ember, hogy az efféle gondolatok gyökeret vernek, az EU tagállamai igen eltérő képet mutatnak például abból a szempontból, hogy a neoliberais lisszaboni stratégiát sokuknak nem sikerült megvalósítaniuk. Ahogyan a brit és más európai országok biztonságpolitikai diskurzusa között is jelentős különbség van – Franciaországban például, ahol az erős köztársaságpárti hagyományok szembemennek az angolszász gondolatokkal, és ahol a reziliencia gondolkodását széles körű szkepticizmus fogadta (lásd Joseph 2013).

Mikor a posztliberalizmus elképzelését megkérdőjelezem, nem szeretném azt a benyomást kelteni, mintha a klasszikus liberalizmust, a francia köztársasági eszmét, az európai szociális modellt vagy a világháború után konszenzussal létrehozott intézményeket venném védelmembe. A posztliberalizmus kialakulása melletti érvek cáfolatát ennél földhözragadtabb okok teszik szükségessé. Az olyan elképzelések, mint a reziliencia, egy olyan egyenlőtlen világban válnak népszerűvé, amelyben a hegemon diskurzusok a való világ hatalmi politikáját tükrözik. Nem meglepő tehát, hogy az Egyesült Államok tartós és szilárd hegemon helyzetéből adódóan a terminus angolszász jellegű. Ebből adódóan fontos szerepet játszik a Chandler által tárgyalt nemzetközi intézmények és az államépítés diskurzusaiban, hiszen részét képezi a (poszt-)washingtoni konszenzusnak. Ezek a gondolatok annyiban játszanak szerepet az európai diskurzusban, amennyiben alátámasztják annak liberális törekvéseit. Az, hogy ez a diskurzus az EU-ban hatást tud gyakorolni, nem annyira az euroszkeptikus Nagy-Britanniának, hanem sokkal inkább az Egyesült Államok széles körű hegemon helyzetének köszönhető. Ezt a hegemon helyzetet folyamatosan meg kell újítani, újra kell termelni és az intézmények révén meg kell szilárdítani. A reziliencia ma ennek a törekvésnek a része, de ez nem szükségszerűen lesz mindig így.

Fordította *Fáber Ágoston*

Felhasznált irodalom

- Bangladesh Climate Change Resilience Fund (2011): *Climate Action*. Interneten: http://www.cleancookstoves.org/resources_files/bangladesh-climate-change.pdf.
- Belbiztonsági Tanács (2007): *National Strategy for Homeland Security*. Washington, DC: Belbiztonsági Tanács.
- Berkes, Fikret, John Colding és Carl Folke (2003): Introduction. In *Navigating Social-ecological Systems. Building Resilience for Complexity and Change*. Fikret Berkes, John Colding és Carl Folke (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 1–30.
- Chandler, David (2010): *International State-building. The Rise of Post-liberal Governance*. Abingdon: Routledge.
- Chandler, David (2012): Resilience and Human Security. The Post-interventionist Paradigm. *Security Dialogue* 43(3): 213–229.

- Davies, Jonathan (2011): *Challenging Networks Theory. From Governance to Hegemony*. Bristol: Policy Press.
- Dean, Mitchell (1999): *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Sage.
- Edwards, Charlie (2009): *Resilient Nation*. London: Demos.
- ENSZ Fejlesztési Program (2011): *Towards Human Resilience. Sustaining MDG Progress in an Age of Economic Uncertainty*. New York: UNDP.
- Európai Bizottság (2010): *Non-paper on the Establishment of a European Public – Private Partnership for Resilience (EP3R)*. Brüsszel: Európai Bizottság.
- Foucault, Michel (2007): *Security, Territory, Population*. Palgrave: Basingstoke.
- Foucault, Michel (2008): *The Birth of Biopolitics*. Palgrave: Basingstoke.
- Gunderson, Lance H., C. S. Holling, Lowell Prichard Jr. és Garry D. Peterson (2002): Resilience of Large-scale Resource Systems. In *Resilience and the Behavior of Large-Scale Systems*. Lance H. Gunderson és Lowell Prichard Jr. (szerk.). Washington, DC: Island Press, 3–20.
- Gunderson, Lance H. (2003): Adaptive Dancing: Interactions Between Social Resilience and Ecological Crises. In *Navigating Social-ecological Systems. Building Resilience for Complexity and Change*. Fikret Berkes, John Colding és Carl Folke (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 33–52.
- Handmer, John W. és Stephen R. Dovers (1996): A Typology of Resilience. Rethinking Institutions for Sustainable Development. *Organization and Environment* 9(4): 482–511.
- Joseph, Jonathan (2009): Governmentality of What? Populations, States and International Organisations. *Global Society* 23(4): 413–427.
- Joseph, Jonathan (2012): *The Social in the Global. Social Theory, Governmentality and Global Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Joseph, Jonathan (2013): Resilience in UK and French Security Strategy. An Anglo-Saxon Bias? *Politics* 33(4): 253–264.
- Cabinet Office (2010a): *A Strong Britain in an Age of Uncertainty. The National Security Strategy*. London: Cabinet Office.
- Cabinet Office (2010b): *Securing Britain in an Age of Uncertainty. The Strategic Defence and Security Review*. London: Cabinet Office.
- Cabinet Office (2011): *Strategic National Framework on Community Resilience*. London: Cabinet Office.
- Mann, Bruce (2007): *Protecting the UK's Critical Infrastructure*. London: Cabinet Office Contingency Today.
- O'Malley, Pat (2010): Resilient Subjects. Uncertainty, Warfare and Liberalism. *Economy and Society* 39(4): 488–509.
- Tickell, Adam és Jamie Peck (2003): Making Global Rules. Globalisation or Neoliberalisation. In *Remaking the Global Economy*. Jamie Peck és Henry Wai-chung Yeung (szerk.). London: Sage, 163–181.
- Walker, Jeremy és Melinda Cooper (2011): Genealogies of Resilience. From Systems Ecology to the Political Economy of Crisis Adaptation. *Security Dialogue* 42(2): 143–160.
- Waters, William (2012): *Governmentality. Critical Encounters*. Abingdon: Routledge.
- World Resources Institute, ENSZ Fejlesztési Program, ENSZ Környezetvédelmi Program és Világbank (2008): *World Resources 2008. Roots of Resilience – Growing the Wealth of the Poor*. Washington, DC: World Resources Institute.
- Zebrowski, Christopher (2008): Governing the Network Society. A Biopolitical Critique of Resilience. *Political Perspectives* 3(1). Interneten: <http://www.politicalperspectives.org.uk/wp-content/uploads/2010/08/Vol3-1-2009-4.pdf>.

NEW
in 2013

RESILIENCE:

International Policies, Practices and Discourses

"The new journal Resilience: International Policies, Practices and Discourses will no doubt serve as an exciting interdisciplinary platform for dialogues and debates on the future of humanity in the world we inhabit."

Professor Carl Folke, Director, Beijer Institute, Royal Swedish Academy of Sciences

For more information on this journal visit:
www.tandfonline.com/resi

 Routledge
Taylor & Francis Group

RESILIENCE:

International Policies, Practices and Discourses

Resilience

International Policies,
Practices and Discourses

ISSN: 2169-3307 (online)
ISSN: 2169-3293 (print)
Frequency: 3 issues per year

Editor:
David Chandler, University of Westminster, UK

There are many entry points into the problematic of resilience, from broad sociological perspectives to those of ecology, geography, biology, economics, international relations and the merging of the concerns of security, development and the environment. Resilience is a central concept informing policy frameworks dealing with developmental, social, economic, security and environmental problems in ways that clearly exceed traditional disciplinary emplacements.

Resilience: International Policies, Practices and Discourses creates a platform for dialogue about the processes, spaces, policies, practices and subjectivities through which resilience is seen to operate. As such, this journal draws together academic expertise from disciplines such as international sociology, geography, political theory, development studies, security studies, anthropology and law.

For more information on this journal visit:
www.tandfonline.com/resi

How to order

For information on institutional or personal
subscription rates and how to order please visit:
www.tandfonline.com/pricing/journal/resi20

Visit www.tandfonline.com/resi for:

- online sample copies
- forthcoming articles
- free articles
- back issues
- table of contents alerting
- pricing and ordering information.

 Routledge
Taylor & Francis Group